

HEGEDŰS NORBERT

A felfedező magányossága

Jeff VanderMeer Expedíció c. könyvéről¹

Talán nem véletlen, hogy egy bizonytalansággal és gyűlölettel teli korban olyan művek kerülnek előtérbe, melyek az idegenséget, az ebből fakadó értetlenséget, és a kommunikáció hiányából következő katasztrofát – vagy annak elkerülését – tematizálják.

Hasonló gondolatot feszegetett a 2016 egyik legjobb sci-fijének tartott *Érkezés*, és ez a témája – bár teljesen más megvilágításban – a 2018-ban várható *Expedíció* című filmnek is. Ez utóbbiról fogunk az elkövetkezőkben röviden értekezni, pontosabban a film alapjául szolgáló könyvről, Jeff VanderMeer Déli Végek-trilógiájának első kötetéről, az *Expedícióról*.

A mű angolul *Annihilation*, vagyis *Megsemmisítés* címen jelent meg. Ezt azért fontos megjegyezni, mert a trilógia címei egymás mellé téve: „Annihilation – Authority – Acceptance”, önmaguk is elég erős jelentésképző erővel bírnak, mely a magyar fordítás során („Expedíció – Kontroll – Fantomény”) jelentősen sérült. Ez persze minden fordítás során megtörténik, de azért ne felejtjük el az angol címeket, mert adnak egy értelmezési kulcsot a trilógiához.

Ha VanderMeert el akarjuk helyezni az irodalom dzsungelében, akkor valahol azon az ágon kell keresgelnünk, mely H. P. Lovecraft nevével indult hajtásnak valamikor a huszadik század elején, ma pedig VanderMeer prózáján kívül főleg China Miéville (és estenként mondjuk Neil Gaiman) műveiben él tovább. New weirdnek vagy weird fictionnak nevezik ezt az irányzatot, és nagyon leegyszerűsítve a fantasy, sci-fi és horror elemek keveredése jellemzi. De ez az információ pont olyan hasznos, mint az előző mondatban használt irodalom = dzsungel metafora.

Az X Térség

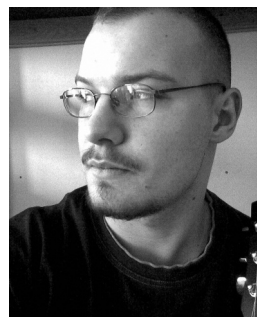
Az *Expedíció* középpontjában a titokzatos X Térség áll, ahol nagyjából harminc évvel ezelőtt történt valami:

Az X Térség valaha annak a kiterjedt ősvadonnak volt a része, amely egy katonai bázis mellett terült el, míg harminc évvel ezelőtt a nehezen meghatározó és meghatározott Esemény a határ túlfelére nem rekesztette. (84.)²

Hogy mi történt pontosan, mi változott odabenn, azt igazából senki sem tudja. Az Esemény megjelenésekor hatalmas port kavart fel, de az eltűnt idő során teljesen kiveszett a közbeszédből, s azóta a Déli Végek nevű társaság felügyeli a területet.

1 A tanulmány eredeti változata a dunszt.sk-n jelent meg: <https://dunszt.sk/2017/10/31/a-felfedezo-maganyossaga/>

2 Az oldalszámok (a távábbiakban is) a következő kiadásra vonatkoznak: Jeff VANDERMEER, *Expedíció*, ford. TÖRÖK Krisztina, Agave Könyvek, Budapest, 2014.

Magáról a társaságról és az X Térsegről csak minimális információkat kapunk. Megtudjuk, hogy a Téréség egyfajta karanténban van elzárva, hogy se ki, se be ne juthasson senki és semmi. A Téréség leginkább egyfajta ósvadonra emlékeztet, de mivel korábban emberek is laktak a területén, vannak nyomai a civilizációnak. Megtudjuk, hogy a Déli Végek több expedíciót is indított az X Téréség felderítésére. Ezekre az expedíciókra hosszas és meglehetősen érdekes módon válogatják ki a tudósokat. A kiválasztott kevesek öntudatlanul, hipnózis hatása alatt lépik át az X Téréség határát, melynek pusztá elérése négynapos gyalogtúrát igényel. Az X Téréségbe tilos bármilyen modern eszközt bevinni – hogy miért, azt nem kötik az orrunkra.

A regény felütése nem győzi hangsúlyozni, hogy itt egy tudományos expedíció zajlik, az olvasó figyelme azonban fennakad néhány furcsaságon. A négy tudósból álló csapat minden felkészültség ellenére a teljes bizonytalanságba érkezik. Bizonytalan a küldetés célja (felgöngyölíteni az X Téréség „rejtélyeit”), ideje (pár nap, pár hónap, de akár pár év is lehet), ráadásul a látszólagos profizmusnak ellentmond, hogy órát és iránytűt (a vadonba indulók két legalapvetőbb felszerelését) nem vihetnek magukkal. A bizonytalanságot csak tetőzi, hogy a csapat egyik tagja – az ötödik tudós, a nyelvész – még a határ átlépése előtt eltűnik. A csapat vezetője, a pszichológus szerint „meggondolta magát”. A négyfősre zsugorodott (pszichológus, geodéta, antropológus, biológus) csapat ráadásul teljesen magára van utalva: az egyik legfontosabb szabály, hogy az X Téréségből semmi módon nem kezdeményezhetnek kapcsolatot a külvilággal, nehogy útnak indítsanak valamiféle fertőzést.

Az expedíció feje fölött Damoklész kardjaként lebeg a korábbi csapatok kudarcának súlya is: kevesen tértek vissza, akik pedig igen, teljesen kifordultak korábbi énjükből.

A biológus

Amit olvasunk, az egy egyes szám első személyben írt napló, a névtelen biológus elbeszélése az X Téréségben történt expedícióról. Azt várják tőle, hogy a naplót a lehető legobjektívebben vezesse, de ő tudja, hogy ez lehetetlen: „Ami csak él és lélegzik, nem lehet teljességgel objektív” (9.). A nevét nem tudjuk meg, ahogy a társak nevét sem: a nevek ui. jelentéktelenek, „a múlthoz tartoznak [...], nem pedig ahhoz, amiké az X Téréségben váltunk” (10). A naplószerű feljegyzések és a szigorú tudományosság az olvasó szemében az elbeszélői hitelesség képzetét erősítik, de ez a megjegyzés (az X Téréségben valami mássá változunk) kikezdi ezt. Az elbeszélői hitelességet megkérdőjelezi az a tény is, hogy a biológust többször hipnotizálták, és bizonyos eseményekről ő maga sem tud hitelesen beszámolni. Mindezen körülmények ismerete maximumra járátja a bizonytalanságot, és tisztázza az alaphelyzetet: az X Téréségben a kívülről hozott ismeretek nem érnek semmit, itt minden szabályt újra kell tanulni.

Bár a nevek elhagyása azt sejteti, hogy a személyek pusztán a hivatásuk szintjére, egy funkcióra degradálódnak, a biológus motivációi nagyon is egyediek. A férje ugyanis részt vett az előző expedíción, sőt vissza is tért onnan. Vagy legalábbis visszatért valaki, aki úgy nézett ki, mint a férje: egy kiüresedett váz, ami beszélt és mozgott ugyan, mégsem volt az az ember, aki elment. A biológus ekkor találkozott először az X Téréség pusztító erejével, és (többek között) azért jelentkezett az expedícióra, hogy megtudja, mi történt a férfival, minek a hatására változott meg ennyire.

Az expedíció leírását taglaló részek váltakoznak a naplóban a férjjel töltött időkre történő visszaemlékezésekkel. Ezekből a részekből ismerjük meg a legjobban a biológus személyiségét és motivációit. Megtudjuk, hogy már jó ideje elhidegültek egymástól a férjével, mikor az bejelentette, hogy elindul az X Téréségbe. Megismerjük a döbbenetét, mikor a férfi

egyszer csak hirtelen a konyhájukban termett, és nem tudja megmondani, hogy került vissza az X Téréséből. Megismerjük az elidegenedését attól a valakitől, akit a férjének hitt, és végül az önvádat és büntudatot, mikor a férfi pár hónappal a visszatérés után rákban meghalt. A férjvel való kapcsolat különös hangsúlyt nyer az X Téréség megértése során is.

A világítótorny problémája

Az X Téréség kifordított logikájával akkor találkozunk először, amikor a tudósok megtalálják a világítótornyot a táborhoz közeli erdőben. A világítótornyot, amelyről az előző expedíciók beszámolóí egy szót sem szoltak, és amely, mint később kiderül, inkább egy bunker, egy mélybe vezető lépcsősor. Tényleg van egy világítótorny az X Téréségben, de ez a parton áll. A napló azonban meggyőződéssel állítja, hogy a mélybe vezető lépcsősor a torony része, melynek a föld alatti része azonban a szárazföld belsejébe került valahogy. Egy idő után persze feltűnik az olvasónak, hogy csak a biológus nevezi toronynak „a többiek makacsul alagútnak nevezték” (13).

A „torony” központi helyet foglal el a regényben, a biológus motivációiban, és úgy tűnik, a Déli Végek expedícióinak is egyik legfontosabb célja. A torony körül fog bonyolódni a cselekmény, a torony lesz a biológus rögeszmés vonzódásának tárgya, és úgy tűnik, a toronyban van az X Téréség megoldásának kulcsa is.

A toronyban, ami tulajdonképpen egy alagút.

Próbáljunk meg tisztán látni. Mindent, amit az expedícióról tudunk, a biológustól tudjuk, aki egy naplóban számol be tapasztalatairól. Tudjuk, hogy a napló egy szubjektív műfaj, elfogult, egy nézőpontot közvetít stb., vagyis nem teljesen megbízható. Ezt a biológus is tudja, és számos esetben reflektál is rá. Ráadásul menet közben megtudja, hogy a pszichológus hipnózissal próbálja befolyásolni őt, hogy a Déli Végek által nyújtott információk sok esetben szándékosan hamisak, és hamarosan tudatosul benne, hogy maga is életveszélyben van. Ilyen körülmények között ostobaság lenne objektivitást várni bárkitől.

Abban azonban talán bízhatnánk, hogy a szöveg legalább az alapvető tényeket hitelesen írja le, vagyis, ha a biológus azt mondja, hogy itt egy erdő, akkor az az erdő tényleg ott van. Ebben miért is kételkednénk? Csakhogy itt van ez a mélybe nyúló lépcsősor, és a biológusunk következetesen toronynak nevezi.

A jelenség előtt a csapattársak is értetlenül állnak, hiszen ők egy alagutat látnak, és maga a biológus is érzi, hogy valami nincs rendben azzal, hogy „toronyként” gondol a helyre, mely egy térképen sem szerepel, melybe mégis minden korábbi expedíció belefutott.

Ha pedig egy ilyen alapvető probléma áll fenn, hogy az elbeszélő toronynak nevez egy alagutat, akkor az olvasó joggal gondolkodik el azon, hogy mit hihet el abból, amit olvasott. Ebben a vívódásban osztozik a biológussal, aki maga is tisztában van vele, hogy az X Téréségben nem mindenki lát ugyanúgy bizonyos dolgokat. Hiszen nem egyszer ő maga sem tudja, hogy álmodik-e vagy a valóságot látja. Hogy ez nem egyedi eset, arra a korábbi expedíciók megtalált naplóí is bizonyítékot nyújtanak: a férje például találkozik önmaga hasonmásával, és a jelenlegi expedíció egyik „halottja” is visszatér. A biológus lassan megbizonyosodik róla, hogy az X Téréségben a „halál” nem feltétlenül jelenti a létezés végét; ahogy arról is, hogy aki „elhagyta” a helyet, az lehet, hogy még mindig itt van valamilyen más formában.

Az elbeszélő hitelesség efféle totális megkérdőjelezése gyakorlatilag azonos pontra helyez minket a biológussal. Ahogy ő kénytelen volt megkérdőjelezni minden kívülről hozott tudást az X Téréséggel kapcsolatban, úgy az olvasó is arra kényszerül, hogy úgy olvassa ezeket a sorokat, hogy tudatosítja: itt egy olyan ember beszámolóját olvassa, aki maga sem tudja, mikor hallucinál és mikor nem.

Az információk eme hiánya pedig elvezet az egyetlen (talán) biztos dologhoz, amit az X Térsséggel kapcsolatban megtudhatunk: az interakció mindig valamilyen egyedi eredménnyel zárul. Bár a térségbe küldött expedíciók kudarcaiban felfedezhetünk hasonlóságokat és ismétlődéseket, az ő beszámolóik mit sem érnek, mert a X Térsség mindenkire a maga módján reagál. Erre a biológus is reflektál a regény egyik pontján: „darazsak, madarak és egyéb fészekrakó állatok általában alkalmaznak valami helyettesíthetetlen központi alapanyagot, ami nélkül nem készülhetne el a fészek, de emellett felhasználnak bármit, amit a közvetlen környezetükben találnak [...], talán emiatt is tiltják a feletteseink, hogy bármilyen modern technológiát magunkkal hozzunk az X Térsségbe, nehogy az itt jelen lévő valami ismeretlen, de veszedelmes módon a maga javára használhassa fel őket.” (82.) A regény folyamán a biológus végig az expedíció kezdetén visszafordult nyelvészt hiányolja, mivel azt gondolja, ő megérthetné a rejtélyt. Lehetséges viszont, hogy ezekben a mondatokban pont ő volt az, aki megragadta a lényegét.

Ezt megerősíti a regény cselekményének tetőpontján történő találkozás a „torony” mélyén alkotó „Mászóval”. A biológus szembesül azzal, hogy az emberi érzékszervek nem elegendők a lény befogadásához és megértéséhez, másrészt a Mászó folyamatosan változik: egyszer egy csigaszerű szörnyeteg, máskor ragyogó csillag. „Mihez kezd az ember, ha az öt érzékszerve kevés?” A biológus fejében már ekkor felvetődik, hogy a „benyomások” a lény szívja ki az elméből, hogy aztán visszavetítse nekem, így álcázva magát”. Ez a benyomás csak erősödik benne, mikor a Mászó hatása alól kiszabadulva rendszerezni próbálja a gondolatait.

Egy hosszú, vastag tuskét képzelek el, ami mélyen a világ oldalába fúródik. Ebben a gígaszi tuskében végtelen alkalmazkodási, másolási vágy lüktet. Az alkalmazkodó és az alkalmazkodásra szorító a szavak szövedékének katalizátorán keresztül érintkeznek, és ez táplálja a változás gépezetét. [...] A mi környezetünkből hozza létre a sajátját, amelynek módszerei és céljai tökéletesen idegenek tőlünk – a tükrözés és a bujkálás működteti, miközben soha nem adja fel saját másságát, még ha azzá változik is, ami éppen az útjába került. (169.)

Miután a biológus papírra veti ezeket a szavakat, elindul megkeresni a férjét: hiszen rég rájött már, hogy az X Térsség határai sokkal tovább nyúlnak, mint bárki képzelné. Megpróbálja úgy elhelyezni a naplót, hogy a következő expedíció könnyen megtalálja, de nem igazán bízik ebben. Sőt, megfordul a fejében, hogy nem ő az első, aki eljutott az előbb megfogalmazott felismerésig. De ez haszontalan tudás: a ciklus nemsokára újraindul.

A Déli Végek kísérlete, hogy izolálni próbálják az X Térsséget, haszontalan: a regényből kiderül, hogy a térség megállíthatatlanul terjeszkedik, és ezt a társaság is tudja. De ennek kifejtése a trilógia másik két kötetében történik meg.

A horror

Az alcímek, a Beavatás, Beilleszkedés, Lángáldozat, Alámerülés, Enyészet nemcsak a biológusunk X Térségbeli kalandjának fokozatait jelölik, de az olvasó útját is a szöveggel való kommunikációban. A természetfeletti rettenethez való eljutás VanderMeer szövegében látszólag a Lovecraft által lefektetett sémákat követi: az idegen elemek fokozatos adagolása, a kvázitudományos körítés mind megalapozzák a borzalmas valósággal való szembesülést. Hasonlít az is, hogy a biológus az emberi nyelv korlátaival szembesül, mikor le akarja írni a Mászót. Lovecraftnál azonban a borzalom „statikus”, ha az elbeszélő valamilyen formában interakcióba is lép vele, a hatás minden esetben ugyanaz – a természetfeletti rettenet, az eddig megismert világkép megbomlása – és egyoldalú. A „rettenet” nem vesz tudomást az emberről, hiszen az porszem csupán a végtelen univerzumban. Ennek tudatosítása VanderMeer prózájában is megtörténik, de itt történik valamiféle kommunikáció: igaz, hogy a biológus megváltozik az X Térség hatására, de az X Térség vele együtt változik, még ha minimálisan is.

Lovecraft hősei ráadásul alapvetően passzívak: ha fel is derítik az elmondhatatlan borzalom egy-egy szeletét, ez általában megtöri őket. A biológus ezzel szemben – bár tudatosítja, hogy egyedül nem tehet semmit az X Térség ellen – megpróbálja megőrizni a személyiségét, és a könyv végén a férje keresésére indul.

Az egész könyv a keresésről, az értelmezésről és végül annak teljes kudarcáról szól. A művelet ráadásul megkettőződik, mert ahogy főhősünk az X Térségen próbál meg fogást találni, úgy mi, olvasók, VanderMeer prózáján keresünk fogásokat. És bár akadnak fogódzók, ezek legtöbbször nem visz előre, sőt sokszor hamisnak, téves prekoncepciónak bizonyulnak. És itt kell visszatérnünk az angol címhez: Annihilation, vagyis Megsemmisítés – ez kell a továbblépéshez. A megérteni próbált létező ugyanis annyira idegen, hogy a jelenlegi fogalmainkkal nem vagyunk képesek felfogni. Minden próbálkozás tévesnek bizonyul, és mindenki a saját egyedi módján hibázik, attól függően, milyen előfeltevésekkel lát neki a feladatnak. Csak ezek teljes lebontásával, a prekoncepcióink, sőt talán a teljes személyiségünk megsemmisítésével léphetünk előre és remélhetjük bármiféle kommunikáció lefolytatását.

Hogy ez az áldozat megéri-e? Az már egy másik kérdés.

Fuzzomat, Szabó Péterrel és Siegmund Ákossal közösen, Producer, Dinamo, Budapest, 2006

A Fuzzomat egy olyan képfelismerő és -összehasonlító programegyüttes, melynek segítségével megtalálhatjuk azt a 15 embert, akire legjobban hasonlítunk abban a városban, ahol élünk. A kiállításon ezzel a programmal kerülhetünk testközelbe, tesztelhetjük, játszhatunk vele. Az interaktív fotóinstalláció bemutatását adatgyűjtés előzi meg: a Producer fotókabinokat helyez ki a város különböző pontjaira, hol az érdeklődők lefotózhatják magukat, és információt kaphatnak az eseményről. Az összegyűlt arcképek szolgálnak majd az összehasonlítások alapanyagául. Amennyiben kielégítően működik a rendszer, igazi találkozás jöhet létre köztér és különböző szakmai zárt területek és terek között.